

n X 2. 2 nbg
Riethoven
Cult.

Cultuurhistorische inventarisatie provincie Noord-Brabant

Gemeente Riethoven

Inhoudsopgave

1	Woord vooraf	3
2.	Criteria	4
3.	Werkwijze	7
4.	Historische karakteristiek van Riethoven	10
	Landschap	
	Nederzettingen	
	Bebouwing en groenelementen	
5.	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	13
6.	Literatuurlijst	17
7.	Kaart gemeente Riethoven (bijlage)	

1. Woord vooraf

Dit overzicht van cultuurhistorisch waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de gemeente Riethoven maakt deel uit van een -per gemeente opgezette- en zo "compleet" mogelijke inventarisatie in de provincie Noord-Brabant.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabants cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht dringend noodzakelijk gemaakt. Te meer omdat deze veranderingen steeds duidelijker kenmerken lijken te vertonen van een massaal afbrokkelingsproces, waarbij veel van wat als karakteristiek-Brabants mag gelden, voorgoed uit het beeld van stad en land dreigt te verdwijnen. Een ontwikkeling, die naar het oordeel van het bestuur van de provincie Noord-Brabant indruist tegen de in brede kring ondersteunde opvatting, dat elementen uit het verleden essentieel zijn voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

In weerwil hiervan is deze rapportage niet op de eerste plaats bedoeld als een "document humain", ofschoon bekommernis om de toekomst van Brabants verleden het eigenlijke doel van deze uitgave licht dreigt te overstemmen. Dat doel is: het op systematische wijze -aan de hand van een aantal welomschreven criteria- optekenen van wat er in Brabant aan cultuurhistorisch waardevolle objecten aanwezig is, om op grond daarvan de prioriteiten te kunnen bepalen voor een effectief en samenhangend provinciaal monumentenbeleid.

De hier voor u liggende inventarisatie vertegenwoordigt letterlijk een serie momentopnames. Reden waarom de samenstellers het woord "compleet" in de inleidende zin van aanhalingstekens hebben voorzien. Niet zozeer omdat zij zich bij hun rapportage uitdrukkelijk ontslagen wilden zien van de pretentie van volledigheid. Zo'n pretentie zou, alleen al gelet op de betrekkelijkheid van het begrip "cultuurhistorisch waardevol", niet reëel zijn. Veeleer weerspiegelt deze schrijfwijze hun vrees dat, als het afbrokkelingsproces in het huidige, genadeloze tempo doorzet, ook een aantal van de hier opgenomen gegevens snel door de actualiteit zal zijn achterhaald.

Onderzoek en veldwerk voor de hier gepresenteerde inventarisatie vonden plaats in 1981 en werden verricht door drs. A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiten, arch. HBO, allen werkzaam bij de provincie Noord-Brabant. Wijzigingen die zich na die datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, augustus 1984.

2. Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het product van een -al dan niet geleidelijke- historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel evenzeer voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

- Architectonische en kunsthistorische criteria
 - het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar

- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw)-techniek, (bouw)type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

● Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

● Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudige voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of bredere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werken, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote -zo niet dominerende- rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontlenen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheids-waarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functie-waardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. Werkwijze

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuurhistorisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was daarom voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband hiermee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven -zij het dan een redelijk verantwoorde- van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kan zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum* (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijnd.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onzerzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. Historische karakteristiek van Riethoven.

Landschap

Riethoven met de gehuchten Walik, Hobbel, Broekhoven, Eind, Heiereind en Voort ligt aan het waterloopje het Rijtje tussen de beken de Run in het noorden en de Keersop als grens in het oosten. Deze beken behoren tot het stroomgebied van de Dommel en geven het landschap een fraai reliëf.

De hoogteligging in het zuidwesten is ca. 27,5 m boven NAP aflopend naar het noordoosten tot ca. 20 m. De bodem bestaat in hoofdzaak uit sterk tot matig lemig fijn dekzand, dat tijdens en na de laatste ijstijd (ca. 10.000 jaar geleden) door de wind is afgezet.

In de beekdalen kan zich plaatselijk organisch materiaal in de vorm van veen hebben ontwikkeld. Langs de beken zijn oeverwallen afgezet. De waterlopen hebben, aanvankelijk met smeltwater, geulen in het dekzand uitgesleten.

De hoofdelementen van het landschap zijn:

- a. De beekdalen met graslanden en broekbossen, de vroegere beemden en hakhoutbosjes. Opmerkelijk en kenmerkend zijn hier de oude graslanden met op vele plaatsen humuslagen van meer dan 50 cm, ontstaan door eeuwenlange bemesting.
- b. De dorpskom en de verspreid liggende gehuchten met huizen en hoven.
- c. De akkers en weilanden rondom de kernen. De oudere akkerbodems tussen de gehuchten Walik, Hobbel, Broekhoven en Boshoven zijn ontstaan gedurende de middeleeuwen door bemesting en de vanuit de potstal toegevoegde heideplaggen.
- d. De naaldbossen ten westen van Walik, ten zuiden van Heiereind liggen over een geaccidenteerd heide stuifzanddek.

Vooraf in de 19e en begin 20e eeuw zijn ten behoeve van de land- en bosbouw heideontginningen opgezet. De heidevelden zijn geheel verdwenen.

Ten westen van Boshoven ligt nog een klein ven.

Nederzettingen.

De gemeente Riethoven bevat een krans van agrarische gehuchten te weten:

Walik, Hobbel, Broekhoven, Eind, Heiereind en Voort.

Ze zijn alle gelegen rondom een oud akkercomplex. Binnen de gemeentegrens ligt aan de beek ook nog een deel van het gehucht Keersop.

Riethoven is een zogenaamd kerkakkerdorp. De kerk ligt centraal ten opzichte van de omliggende gehuchten. Het is een kerkdorp van de tweede generatie uit de vijftiende eeuw toen de parochie is afgesplitst van de "oerparochie" Bergeijk.

In het dorp is sinds 1950 een sterke toename van woonbebouwing te constateren, vooral in het centrum en in de gehuchten Walik en Hobbel. Opmerkelijk is verder dat vele opstallen die van oorsprong een agrarische bestemming hebben meer en meer een woonbestemming hebben gekregen. Hierdoor is een agrarische nederzetting uitgegroeid tot een forensendorp.

Het gehucht Riethoven ligt gegroepeerd rond een driehoekig plein met aan de noordkant kerk met kerkhof en gemeentehuis. Vanaf dit plein gaan een aantal wegen in de richting van de gehuchten. Op dit plein ligt een karakteristiek dorps-café. In hoofdzaak bevindt zich hier 19e eeuwse en vooral naoorlogse woningbouw. Na 1960 is veel van de oudere bebouwing verdwenen.

Het gehucht Walik is een hoeveakkerdorp met verspreid liggende boerderijen waarvan minstens één van oorsprong middeleeuws moet zijn. Duidelijk is nog de relatie met het akkercomplex zichtbaar. De structuur van het gehucht is uitermate gaaf. In het hart van Walik staan drie boerderijen op de rijksmonumentenlijst. Twee ervan zijn echter ingrijpend gerestaureerd tot woonhuizen.

Hobbel is grotendeels opgegaan in de uitbreiding van Walik. In de dennebossen zijn bungalows gebouwd. De landschappelijke karakteristiek van Broekhoven is nog aanwezig in het dal van de Run en de oude akkerbodems.

In het gehucht Keersop ligt nog het restant van een watermolen uit de XVe eeuw.

Boshoven, Voort, Eind, en Heiereind zijn gelegen op de hogere gronden langs de beek het Rijtje. Het zijn vermoedelijk akkerdorpen die door ontginning van bos zijn ontstaan en een verspreide agrarische bebouwing hebben, die evenals elders in het dorp sterk is gewijzigd.

Bebouwing en Groenelementen.

× Boerderijen.

In Riethoven staan nog slechts enkele waardevolle boerderijen. Een deel hiervan dateert uit de vorige eeuw, een ander deel uit het begin van deze eeuw.

De boerderij Kapelstraat ongenummerd (naast no. 9) uit 1719 is uiterst waardevol vanwege zijn constructie, waarbij gebintstijlen in de zijgevel zichtbaar zijn. Het is de oudst bewaarde boerderij in de gemeente.

Wegens de gewijzigde bedrijfsvoering van na de oorlog zijn er over het algemeen nauwelijks nog traditionele bijgebouwen zoals schuren, bakhuizen en hooibergingen bewaard.

Veel boerderijen hebben hun functie verloren en zijn verbouwd tot villa-achtige woonhuizen. De boerderijen die hun bestemming behielden zijn veelvuldig aangepast. Stallen zijn verbouwd, terwijl de woongedeelten in de meeste gevallen hun karakteristieke volledig hebben verloren door veranderingen in de dakbedekking en het verplaatsen van ramen en deuren.

Voorbeelden van weinig gewijzigde boerderijen zijn de 19e eeuwse boerderijen Voorderstraat 4 en de vroeg 20e eeuwse Eind 10. Zeer goed bewaard zijn Bshovensestraat 3 en 19, de laatste met erfbeplanting en -inrichting.

Redelijk goed bewaarde woonboerderijen zijn Walikerplein 2 en 1, Eind 11 en Bshovensestraat 15.

Woonhuizen.

Riethoven heeft verscheidene dorpswoonhuizen die typisch zijn voor de Kempen. Een daarvan Molenstraat 3 dateert uit 1840 en heeft een wolfsdak en zesruits ramen. Bshovensestraat 10 is een voorbeeld van een eenvoudig woonhuis, zoals er in Brabant vele gebouwd werden. De voormalige pastorie Molenstraat 1 is een voorbeeld van het laat-19e-eeuwse kubusvormige herenhuis.

Bedrijfsgebouwen.

De watermolen voor graan en olie aan de Keersop is het belangrijkste industriële archeologische object binnen de gemeente, maar verkeert in ernstig verval. Het molenrad ontbreekt en het gebouw is grotendeels ingestort.

Kerkelijke gebouwen.

Aan het driehoekige plein staat een eenbeukige kruiskerk uit de XVe eeuw, die in 1890-99 door C. Franssen werd hersteld en uitgebreid. Erachter een calvarieberg.

Overige gebouwen.

Tegenover de kerk staat markant midden op het plein een typisch Kempens dorpscafé annex boerderij. Vanwege zijn ligging midden in het dorp en zijn dubbelfunctie is het een waardevol object. De school met woning aan de Schoolstraat 19 is door de barok aandoende gevelindeling karakteristiek te noemen en een gave dorps-school. Het raadhuis Dorpsplein 5 draagt het karakter van een landelijke villa.

Groenelementen.

Een aantal boerderijen behield de typerende erfbeplanting met lindes, hagen, boomgaard, etc. Goede voorbeelden zijn Bshovensestraat 3, 10, 12, 15 en 19, Dorpsplein 4, Eikestraat 6, Eind 6, Heiereind 12 en 14, Molenstraat 1, Schaiksedijk 1 en Walikerplein.

De Schoolstraat heeft een laanbeplanting van Amerikaanse eiken.